

SZÁSZY ISTVÁN: AZ EURÓPAI NÉPI DEMOKRÁCIÁK NEMZETKÖZI MAGÁNJOGA¹

MÁDL FERENC

I.

Szászy István, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának „Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga” c. munkáját az Akadémiai Kiadó 1962-ben magyarul, majd 1964-ben angol nyelven is kiadta.² Önmagában ez a tény is jelzi, hogy nemcsak hazai, hanem nemzetközi szinten is érdeklődésre számottartó munka megjelenéséről van szó. A külföldi szakkörök feltételezett érdeklődését a könyv *tárgya* nyilvánvalóan indokolja. Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga olyan tárgykör, amelyben már a tételjogi és gyakorlati status quo feltárása is kiemelkedő eredmény, — mind a hazai és kapcsolódó külföldi gyakorlat, mind pedig az elmélet számára általában.

Mindjárt kézenfekvővé válik ez, ha csak példálózólag is számításba vesszük, hogy milyen kérdések is tartoznak a nemzetközi magánjog tárgykörébe. Nem jogász és nem jogtudós számára is nyilvánvaló, hogy a mai nagy nemzetközi áru- és személyforgalom mellett tömegesen jelentkeznek olyan esetek, vitás helyzetek és kérdések, amelyekben nemcsak egy, hanem több állam is érintve van. A Budapesti Nemzetközi Vásáron — mindenki tudja — számos nagy értékű üzletkötés jött létre, különböző áruk szállítására, berendezések építésére stb. Az üzletkötések Budapesten jöttek létre, a felek egyike — egy feltételezett esetben — lengyel, a másik francia volt, az árut Franciaországba az NDK-n és az NSZK-n keresztül kell majd szállítani. Ime máris öt országot, ill. jogrendszert érint a kérdéses üzletkötés. Ha vita van, melyik ország jogrendszere szerint döntsön a bíróság? Melyik állam jogát kössék ki — ha szabad ilyent egyáltalán tenni — az adásvételi szerződésre, milyen jogot alkalmazzanak esetleges fuvarozási vita kapcsán? Egy másik példa: magyar turista autóval karambolozik Olaszországban, vagy egyébként éri baleset pl. egy svájci gépkocsi részéről. Mely ország biztosítási és kártérítési jogi szabályai alapján kell a keletkező vitában eljárni? Hiszen a karambolban — képtelenen

¹ Akadémiai Kiadó, Bp. 1962. 318 o. Az ismertetésben előforduló hivatkozások a magyar kiadás alapján történnek (továbbiakban: Szászy).

² István Szászy, *Private International Law in the European People's Democracies*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1964. 403 o.

szólva — jogi karambol is történt: a magyar turistával magyar jog ütközött a svájci gépkocsivezető útján svájci és az olaszországi helyszín útján olasz joggal. Nos az ilyen jogi karambolok, ilyen jogrendszerbeli ütközések feloldása az egyik leglényegesebb rendeltetése a nemzetközi magánjognak. Ennek megfontolásával nem jogász számára is nyilvánvaló, hogy egy olyan munka, amely valamennyi európai népi demokrácia jogának idevonatkozó rendelkezéseit feldolgozza, mennyire fontos, mennyire a gyakorlati problémák megoldását szolgálja, mennyire hasznos külföldi és belföldi érdeklődők számára egyaránt.

A szerző azonban, amellet, hogy szinte teljes képet ad az érintett szocialista államok nemzetközi magánjogi normáinak egészéről és rendjéről (a részletkérdésig bezárólag), kritikailag érinti vagy tárgyalja a mai nemzetközi magánjogi elméletek és elméleti nézetek jó részét is.

Mindezekért — és a munka számos más érdeméért — a művet a gyakorlat és a tudomány hasznára a jogi irodalom jelentős gazdagodásának kell tekinteni. A könyv gazdag anyagából egy recenzió persze csak keveset közve-títhet. A jelen esetben a munka általános bemutatása mellett egyik-másik rész behatóbb taglalására törekszünk. Ez talán alkalmas a szerző módszerének, problémafelvetésének, megoldásainak megfelelő érzékeltetésére, — illetőleg a könyv által megérdemelt figyelem felkeltésére, fokozására is.

II.

1. A munka — rendszerét tekintve — két fő részre, ún. „Általános rész”-re és „Különös rész”-re oszlik. Ez mintegy tankönyv, ill. kézikönyv jelleget kölcsönöz neki. Ha ezt a körülményt a címmel — Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga — összevetjük, már mintegy kívülről nézve is nyilvánvaló, hogy egy egész jogterület szisztematikus feldolgozásáról és nem valamely vagy több elméleti kérdés monografikus kimunkálásáról van szó. Ez persze nem jelenti, hogy nem volna a könyvben számos elméletileg is értékes és érdekes rész. Ezzel csak a könyv jellegét kívántuk kiemelni.

Még ennél a témánál maradva: az Általános részt alighanem tovább lehetett volna bontani. Mindjárt kézenfekvővé válik ez, ha az egyes — §-sal jelzett — fejezetcímeket végiggondoljuk: 1. § A nemzetközi magánjog fogalma, tárgya és helye a jogrendszerben — 2. § A nemzetközi magánjog forrásai a népi demokráciákban — 3. § A nemzetközi magánjog tudománya a népi demokráciákban — 4. § A közvetve és közvetlenül jogrendező nemzetközi magánjogi szabályok jogi természete — 5. § A kapcsolódévek — 6. § A kollíziós normák egymás közti összeütközésével kapcsolatos problémák — 7. § A külföldi anyagi jog alkalmazása — 8. § A külföldi anyagi jog alkalmazásának kizárása. Ezek az Általános rész fejezetei, amelyeket a Különös rész-ben az alábbi fejezetcímek követnek: 1. § A jogalanyok és a személyi jog — 2. § A tulajdonjog, a többi dologijog és a hirtok — 3. § A szellemi alkotások jogi

védelme — 4. § A kötelmi jog általában — 5. § A külkereskedelmi adásvétel — 6. § Elszámolási viszonyok a külkereskedelemben — 7. § A külkereskedelmi áruk fuvarozása — 8. § Munkajog — 9. § Családi jog — 10. § Öröklési jog.

Látható, hogy a könyv a népi demokráciák nemzetközi magánjogának, mint élő tételes jognak szisztematikus feldolgozását nyújtja, — összehasonlító alapon. A Különös rész az egyes magánjogi területek tételesjogi anyagát összegezi, az Általános rész pedig a nemzetközi magánjog egészére kiható normákat és egyéb kérdéseket tárgyalja. Az utóbbi vonatkozásban lett volna helye további bontásnak. A nemzetközi magánjog elméleti-módszertani, rendszertani és tudománytörténeti problémái nem azonos alapon tartoznak az Általános részbe, mint például a nemzetközi magánjog forrásai egyrésről és a kapcsoló elvek vagy a külföldi anyagi jog alkalmazása más részről. Ez azonban végső soron formai kérdés, amit a hazai jogi tankönyvek gyakorlata is alátámasztani látszik.

2. Ha már most a könyv egyes fejezetei fölött akarjuk a már bevezetőleg említett *bemutató*, a *főbb problémákra a figyelmet felhívni akaró szemlét* megtartani, előbb az *Általános rész három első fejezetét kell* röviden érintenünk. A nemzetközi magánjog fogalma, tárgya, jogrendszerbeli helye, rövid tudománytörténete és bizonyos fokig az érintett országok jogforrásai azok a problémák, amelyek az egész anyaghoz viszonyítottan a leginkább elő-, ill. általános kérdések. Minden egyéb fejezet, már a népi demokráciák nemzetközi magánjoga élő corpusának, tételesjogi rendjének és elemeinek problémakörét érinti, ill. tárgyalja; akkor is, ha azokhoz is kapcsolódik számos általános jellegű elméleti kérdés.

A három fejezet közül helyhiány miatt kettőre csak futólag tudunk utalni. Így röviden csak elismerni lehet azt a fáradságos és alapos munkát, amellyel a szerző az egyes népi demokráciák nemzetközi magánjogi *forrásait* mind formai, mind tartalmi ismérvek szerint a teljesség igényével leltárba vette. Ezzel nélkülözhetetlen felmérést és dokumentatív alapot adott a tételesjogi kérdésekre vonatkozó kutató munkának, de az esetleges kodifikációs munkálatoknak is. — A szocialista nemzetközi magánjog *irodalmi szemléje* a népi demokráciák nemzetközi magánjogi irodalmához értékes tudománytörténeti adalék.

A terjedelmi korlátok ellenére is behatóbb tárgyalást érdemel a mű első fejezete (*A nemzetközi magánjog fogalma, tárgya és helye a jogrendszerben*). Egyrészt mert a szocialista nemzetközi magánjog tudományának számos elméleti-módszertani kérdésének összefoglaló kibontását adja. Másrészt mert a behatóbb tárgyalás útján jól megfigyelhetjük a szerző problémafelvetését, módszerét és megoldásait.

A fejezetnek a „nemzetközi magánjognak” mint *elnevezésnek* a jogoságára vonatkozó fejtegetéseit illetően a könyv megfelelő részére utalunk².

² Szász, 12—14. o.

Ez — akárcsak a néhány soros keletkezéstörténet⁴ — a fogalom, tárgy és jogrendszerbeli elhelyezkedés szempontjából ugyan nem közömbös, mégis másodlagos jelentőségű.

Ami már most elsőként a *nemzetközi magánjog tárgyát, ill. fogalmát illeti*, a szerző ezt a két kategóriát viszonylag elkülönülten tárgyalja. Az a tény, hogy a fogalom című rész keretében⁵ alig mond többet, mint a tárgy körében kifejtettek absztrahált összegezését, maga is mutatja, hogy a fogalomról a tárgy nélkül sokat nyújtani — általános állításokon túl — alig lehet. A kép azonban hiánytalanul teljes, ha a két részt egységben nézzük.

Plasztikus leírásban mindenekelőtt megtudjuk a könyvből, hogy a nemzetközi magánjog tárgyára, fogalmára nézve a nézetek mindig is nagyon divergáltak és a szocialista országokban sem egységesek.

A kapitalista államokban három szélesebb körben elfogadott álláspont dominál. Az egyik a francia felfogás, amely szerint a nemzetközi magánjog tárgykörébe tartozik az állampolgársági kérdések szabályozása (nationalité), a külföldiek jogi helyzetének szabályozása (condition des étrangers) és a bírói joghatósági összeütközésekkel kapcsolatos kérdések (conflits des juridictions) jogi rendezése. A másik az angolszász vélemény, miszerint a nemzetközi magánjog körébe a conflits des lois és a conflits des juridiction világa tartozik. És végül a másik felfogás, amely nemzetközi magánjognak csak a jogszabályok ütközését tekinti, míg a külföldiek jogi helyzetére vonatkozó problémákat, ill. jogi normákat az ún. Fremdenrecht-be utalja.⁶

A népi demokratikus államok elméletében és gyakorlatában is eléggé divergálnak az álláspontok; a vita távolról sem tekinthető lezártnak. Annál is kevésbé, mert éppen Szászy István kiváló könyve is egyrészt megerősít nemrégiben jelentkezett új nézeteket (mint látni fogjuk Wiemann-ét), másrészt számos eddig nem ismert elemet, eddig nem képviselt nézetet visz a vitába.

Egység van a tekintetben, hogy a nemzetközi magánjoghoz csak olyan norma tartozik, amely közvetlenül külföldi elemre utal, a szabály külföldi elem feltételezésével lett az, ami. Egység van arra nézve is, hogy a nemzetközi magánjoghoz bírói joghatósági kérdések nem tartoznak, ezek a nemzetközi polgári eljárásjog problémái, bár Szászy ez alól is tud kivételt említeni (Réczei Nemzetközi magánjog-a vonatkozásában).⁷

Nagy vita van viszont akörül, hogy a kollíziós normák mellett a közvetlenül jogrendező anyagi, az ún. direkt szabályok is részei-e a nemzetközi magánjognak. A szocialista szerzők nagy többsége az ún. direkt szabályokat a nemzetközi magánjog területéről kirekeszti. Csak egy-két szerző (pl. Lunc, Bystricky és Ludwiczak) tesz e tekintetben bizonyos koncessziókat, amennyi-

⁴ Szászy, 9—10. o.

⁵ Szászy, 10—12. o.

⁶ Szászy, 18—20. o.

⁷ Szászy, 22. o.

ben elismerik, hogy az ilyen szabályokra a nemzetközi magánjog különös részében mégis utalni kell.⁸ Van azonban egy-két szerző, így a német Wiemann és a bolgár Kutikov, aki egész más nézeten van. Szászy végigkíséri Wiemann okfejtését, amelyet a következőkben lehetne összefoglalni: A kollíziós szemlélet csak a szabályozás módjára épít; a kollíziós szemlélet szerinti nemzetközi magánjog elszakítja a jogágazatot annak valós tartalmától, védekezik ellene, hogy tényleges tartalmat nyerjen; a direkt szabályok fokozatosan a kollíziós normák helyébe lépnek, ami egyrészt a kollíziós normák lassú eltűnése irányában hat, másrészt mutatja, hogy egymásba átmenő jelenségekről van szó, amelyeket egymástól elválasztani nem lehet; különösen szocialista viszonyok között jutnak egyre nagyobb szerephez a közvetlenül jogrendező szabályok; a direkt szabályok jelentősége különösen az NDK-ban kézenfekvő, tekintettel arra, hogy a kollíziós szemlélet alapján számos nehézség támadna a hatályban levő BGB miatt, amely természetesen sok szocialista polgári jogi intézményt nélkülöz; végülis a Wiemann-féle koncepció a főhangsúlyt a közvetlenül jogrendező szabályokra helyezi, míg a kollíziós normáknak csak fokozatosan halványuló alárendelt szerepet juttat.

Az ellentétes álláspont érveit is felsorakoztatja a szerző.⁹ A Wiemann-féle koncepció a *ius peregrini* meghonosítására vezetne, amennyiben a külföldiek egy részére ilyen, más részére amolyan, ill. az állampolgárok részére egy harmadik fajta jogi normarend keletkezését vonná maga után és a külföldiek diszkriminációjára vezetne; a direkt normák egységesítése és általánosítása ma még számos területen (még szocialista viszonyok között is) megoldhatatlan elképzelés (családi jog, öröklési jog), aminek döntő alapja az, hogy a gazdasági, társadalmi, kulturális és nemzeti jellegbeli feltételek még távolról sem annyira azonosak, hogy azok azonos jogrendezést váltsanak ki; KGST keretében létrejött Általános Szállítási Feltételek vagy a fuvarozási egyezmény (az SzMGSz) bár fontos lépések, de még nem a teljes azonosítás bázisa, a fő cél jelen pillanatban: a szocialista államok közötti kollíziós normák egységesítése, ez az, amely a jelenlegi viszonyoknak leginkább megfelel és a fejlődést a leginkább szolgálja.

A szerző ezekután röviden kifejti saját álláspontját, amely „a két szembenálló felfogás közül az első felé hajlik, de teljes mértékben egyikhez sem csatlakozik.”¹⁰ Alapjában Wiemann koncepciójának talajára helyezkedik, több és fontosabb teret ad azonban a kollíziós normáknak. Kifejti, hogy a direkt és indirekt normák jelentősége változó lehet. „Prognózisa” szerint a szocialista államok közötti relációban (döntően a kötelmi jog területén) a direkt normák síkja erősödik (a családi jog és az öröklési jog területén a kollíziós

⁸ Szászy, 23. o.

⁹ A fontosabbakat már korábban Réczei fejtette ki elég részletesen (*Réczei László, Zur Frage des Gegenstandes des Internationalen Privatrechts*, Staat und Recht, 1955. 3. sz. 448. és kk. o.), Szászy is e kifejtésre épít (27. és kk. o.).

¹⁰ Szászy, 29. o.

megoldás egyelőre meg nem kerülhető); tőkés és szocialista államok közötti viszonyban viszont a kollíziós normák világa látszik a legjelentősebbnek (bár maga is szép számmal utal olyan egyezményekre, amelyek a direkt normák módszerével szabályozzák tárgyuk valamennyi jelentősebb problémáját). Szászy álláspontját összegezve saját fogalom meghatározására utalunk: eszerint „a nemzetközi magánjog a nemzetközi jellegű, vagyis nemzetközi vonatkozásokkal rendelkező, több jogrendszerhez kapcsolódó, tehát külföldi elemeket tartalmazó polgári, családi és munkaviszonyokat részben közvetlen jogrendezés útján (anyagi jogszabályokkal), részben közvetett 'jogrendezés' útján (kollíziós normákkal) szabályozó jogi normák összessége”.¹¹ Ami a fogalomnak a direkt vagy indirekt normákra vonatkozó részét illeti, elvileg aligha lesz sokáig vitatható, bár a „perbeli” vélemények és ellenvélemények még további és kölcsönösen elmélyültebb kimunkálására szorulnak (ez bizonyára a helyes nézetek szelektálására, ill. megerősödésére is fog vezetni).

Ami a meghatározás egyrészét, ill. annak első részét illeti (polgári-, családi- és munkaviszonyok kérdése), ez már átvezet bennünket a *jogági jelleg, ill. a nemzetközi magánjog jogrendszerbeli helyének* problematikájához.

Az idevonatkozó polgári nézetek vázolása után¹² előbb megtudjuk, hogy a szóban forgó kérdésben a szocialista irodalomban is komoly vita van (így pl. a nemzetközi magánjog forrásainak jellegére vonatkozó „univerzalista-internacionalista és a partikularista-nacionalista elmélet ellentéte — bár egészen más formában — a modern szovjet irodalomban is megtalálható”).¹³

Szocialista vizonyok között ma a fő probléma persze az, hogy milyen jogág is az a nemzetközi magánjog? Egyáltalán önálló jogág-e? A szerzők egy része a nemzetközi magánjog anyagát a polgári jogba, egy egészen kis része a gazdasági jogba sorolja. Ennek exponálása után Szászy István egy harmadik megoldást választ. Szerinte a kérdéses joganyag se nem a polgári jog része, sem pedig a gazdasági joghoz nem tartozik. Az érvei? A polgári jogi jelleg ellen egyrészt az szól — írja —, hogy ez ütné a munkajogi és családjogi elemeket, amelyek ugyancsak előfordulnak a nemzetközi magánjog világában. A szabályozás módszere is más, — írja. A nemzetközi magánjog területén ui. nem belső állami direkt szabályokon van a hangsúly, hanem nemzetközi egyezmények útján egyesített direkt szabályokon. A gazdasági jogi jelleg ellen magának a gazdasági jognak jogági jellegét vitatja.

Alaposnak és teljesen meggyőzőnek számunkra a gazdasági jog elleni állásfoglalás tűnik. Polgári jogi relációban nézetei bővebb kifejtést is igényeltek volna. Mint ahogy további munkássága során biztosan talál még a szerző sok érvet ahhoz a megállapításához is, hogy a nemzetközi magánjog önálló jogágazat. Ezek között nyilván nagyon fontos a tárgy és a módszer kiemelése, ami a szerző

¹¹ Szászy, 12. o.

¹² Szászy, 37—40. o.

¹³ Szászy, 40. o.

érvelését adja. A szerző nagyon értékes fejtegetései — azt gondoljuk — még gyümölcsözőbbek lettek volna a jogági elhelyezkedés vitájában, ha a problémakört valamiképp kapcsolatba hozza a nemzetközi magánjogi normák — egyébként általa más helyütt¹⁴ szépen kimunkált — ún. *vezérelveivel*. Itt persze nincs mód ennek dokumentálására, de ha csak végig gondoljuk ezeket, jelzett hasznosíthatóságuk valószínűnek látszik. Az 1. sz. ilyen alapelv lényege, hogy „a népi demokratikus nemzetközi magánjog azokat a jogviszonyokat szabályozza, amelyek az államok közötti harcból és együttműködésből keletkeznek”, amint azt a szerző a szovjet Luncra hivatkozva megállapítja.¹⁵ A többi alapelv (röviden): 2. A nemzetközi magánjog szabályait a népi demokratikus országok külpolitikájának általános feladatai határozzák meg. 3. A viszonosság. 4. Az anyagi szabályok egységesítésére való törekvés. 5. A diszkrimináció tilalma szocialista és tőkés országok között a jogi elbírálásban. 6. A közrendi klauzula (az ún. „ordre publique”) alkalmazásának lehetséges mellőzése.

3. A könyv általános része a fent vázolt három fejezet után már az élő jog területére visz, mégpedig a *nemzetközi magánjog végülis alkalmazásra kerülő különös részének előkérdéseire, a tulajdonképpeni általános részhez*. A fejezet-címeket már jeleztük. Nincs mód mindegyikbe komolyabb bepillantást adni. Talán még a *direkt és indirekt nemzetközi magánjogi szabályok jogi természetéről* van helyünk néhány szót szólni.

Ezen belül főleg arra a *felosztásra* kívánjuk a figyelmet ráirányítani, amelyet a szerző a *kollíziós normákra* vonatkozóan megállapít. A jogi természet szempontjából megkülönbözteti egymástól „1. a *törvényhozási és bírói joghatósági* kollíziós normákat egyrésztől és az *utaló* kollíziós normákat másrésztől, továbbá 2. az *első- és másodfokon* kollíziós normákat”.¹⁶ A törvényhozási, a bírói joghatósági és az utaló kollíziós norma lényegét maga a név elárulja. Ami pedig az elsőfokú és a másodfokú kollíziós normákat illeti: az elsőfokú kollíziós normák az alkalmazandó *anyagi* jogra, a másodfokúak pedig az alkalmazandó kollíziós jogra, az alkalmazandó *nemzetközi magánjogra*, tehát a minősítés, a visszautalás és továbbutalás, azaz általában a jogvita érdemi (anyagi jogi) eldöntésének előkérdéseire vonatkoznak. A problémakörnek egyébként még egy külön fejezetet is szentel (6. §), amelyben a problematikát részleteiben is kibontja.¹⁷

Így plasztikus képet vázol a *különböző minősítési elméletek* kialakulásáról és lényegéről. A minősítésben tudvalevőleg nem kisebb dologról van szó, mint a jogvitára vezető tényleges történéseket a jogi fogalmak szintjére emelni és eszerint tisztázni, hogy az adott jogvitában ez és ez a jogi jelenség van szónyegen, és nem más; eszerint pedig X állam jogát kell alkalmazni és nem Y-ét,

¹⁴ Szászy, 14—18. o.

¹⁵ Szászy, 15. o.

¹⁶ Szászy, 97. o.

¹⁷ Szászy, 108—122. o.

mert Y-ét akkor kellene alkalmazni, ha nem ez és ez a jogi jelenség volna szönyegen, hanem más. Azzal tehát, hogy a konkrét történéseket meghatározott jogi kategóriának (pl. anyagi joginak vagy eljárási joginak, alaki kelléknek vagy érdemi feltételnek) minősítjük, az esetek nagy részében már az alkalmazandó jogot és ezen keresztül magát az érdemi megoldást is meghatározzuk. Innen az a régóta tartó — a könyvben bemutatott — nagy vita, amely a minősítés körében volt, van és még sokáig lesz. A vita fő kérdése persze a *lex fori* vagy a *lex causae* szerinti minősítés körül van. Kézenfekvő, hogy a *lex fori* túlhajtása és merev alkalmazása egészen az ügyben szereplő jogrendszer a *limine* el nem ismeréséig vezethet. Kézenfekvő viszont az is, hogy minden jogrendszer „igyekszik” az eléje kerülő problémákat a maga „gondolkodása” szerint megoldani. Egy kicsit szimplifikálva a dolgot, a szerző véleménye — miután vázolja, hogy a nézetek a szocialista irodalomban is erősen divergálnak — a következő: az adott jogrendszer „gondolkodjék” a maga „gondolkodása” szerint, de ne legyen ebben merev, ne hajtsa túl saját érdekei keresését, legyen tekintettel más jogrendszerek gondolat- és fogalomrendszerére is és a nemzetközi magánjogban ne zárkózzék el valamilyen jogi kategória (pl. a szocialista társadalmi tulajdon, az államosítás nem büntetőjogi jellegének elismerése stb.) elismerésétől pusztán azért, mert saját házatáján ilyen jogi instrumentumot nem talál. Ezen túlmenő általánosan kötelező szabályt az értelmezés ügyének megoldásához a szerző nem adott, — nem is akart adni.

4. A *Különös részből*, ennek szerfelett gazdag és az adott kérdésekben teljes anyagából a *Kötelmi jog általában* c. fejezetet emeljük ki. Ez nem kívánja azt jelenteni, hogy a többi fejezet is ne volna fontos. Jelentőségük kézenfekvő, ha számításba vesszük, hogy felölelik a népi demokráciák nemzetközi magánjogi szabályainak összességét (a fejezetek felsorolását a fenti 1. pontban láthattuk), valamint — legalább vázlatosan — mindazokat az elméleti-elvi kérdéseket, amelyek a kötelmi jog szerteágazó problémaköréhez tartoznak. Csak ízelítőül utalunk pl. a tulajdonjogra és a jogalanyok című részre: mennyi elméleti és gyakorlati vitakérdés, mennyi ideológiai háttérű harc a szocialista és nem szocialista szerzők és bírói állásfoglalások között az ipari tőke államosításának és a szocialista vállalatok jogi személyiségének külföldi elismerése, ill. elismertetése körül?! A szerző mindezekről részletesen értekezik. De nem kerülük el figyelmét az öröklési jog és a családi jog legapróbb részletrendelkezései sem, ha azok valamiképp külföldi elemet involváltnak.

Ami már most „A kötelmi jog általában” c. fejezetet illeti, nem véletlenül a leghosszabb fejezete a „Különös rész”-nek.

a) A szerző mindenekelőtt vázolja azokat a tényezőket, amelyek miatt „a nemzetközi magánjog összes problémái között a legnagyobb jelentősége a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban a kötelmi jogi problémáknak van”.¹⁸ Így utal elsősorban az árucserére, mint a kötelmi jogi normák tulaj-

¹⁸ Szász, 218. o.

donképpen szülőjére, az árucserre nagymérvű fejlődésére, mint a kötelmi jogi kollíziós és direkt normák nagymérvű kibontakozására.

b) Ezt követően rövid szemlét olvashatunk arról az anyyi tekintetben *sikertelen törekvésről, amelynek célja a kapitalista világ nemzetközi magánjogi rendszereinek valamiféle egységesítése, koordinálása*, — legalább az egyes kötelmi jogi problémákat illetően. Bemutatja az anyagi jog és a kollíziós normák egységesítésére irányuló törekvések fontosabb állomásait, rávilágít az ismételt kudarcok okaira, amilyenek a monopóliumok és az ipari nagyhatalmak pozicionális törekvései stb.

c) A szocialista országok relációjában — jelentőségének megfelelően — a *KGST, ill. az ÁSZF* az, amelyet a szerző a Szovjetunió és a népi demokráciák nemzetközi magánjogának kötelmi jogi részében előtérbe állít. Ezzel ui. a szocialista országok olyan jogi szabályozásra jutottak, hogy egymás közötti relációban a vitakérdések eldöntésének nagy többségét egységesen rendezték, ill. oldották meg. Egyrészt azért, hogy az ÁSZF egységes anyagi jogi normákat adott, másrészt, hogy az eladó jogát fogadták el — ha mégis kollíziós norma alkalmazására kerül sor — egységes kapcsoló elvnek. Az ÁSZF néhány éves érvényesülése óta még azokon a területeken is érezteti hatását (pl. az eladó jogának, fokozatos általános elfogadása révén), amelyek nem tartoznak az ÁSZF körébe és amelyekben az egyes szocialista országok anyagi és kollíziós normái egyébként elég jelentősen divergálnak.

d) Kiemelkedő jelentőségének hangsúlyozása mellett is meg kell azonban állapítani, hogy az ÁSZF a népi demokráciák nemzetközi magánjogának csak egy része. Kifejezésre juttatja ezt a szerző is és a szocialista országok nemzetközi magánjoga kötelmi jogi *általános kérdéseinek* nagy figyelmet és jelentős terjedelmet szentel. Kézenfekvő, hogy a legtöbb elméleti és gyakorlati vitakérdés éppen a kötelmi jog ÁSZF-en kívüli területein adódik. Hiszen az ÁSZF rendeltetése éppen az oly sok és bonyolult probléma túlhaladása volt.

A szerző könyvének, de a valóságban létező problémamasokaságnak is talán legfontosabb és különböző összefüggéseiben legizgalmasabb része: *milyen főbb elvek uralják a szocialista országok nemzetközi magánjogának kötelmi jogi részét általában*.

A *fő elv*, hogy a kötelmi ügyleteket „elsősorban aszerint a jog szerint kell elbírálni, amelyet a felek ügyletükben *kifejezetten vagy hallgatólagosan kikötöttek* (az akarati autonómia, a felek jogszabályválasztó jogának, a *lex pro voluntate* alkalmazásának alapelve)”¹⁹ A dolog így rendkívül egyszerűnek látszik. A szerző azonban plasztikusan vázolja a fenti fő tétel nagyon is nagy jelentőségű részletproblémáit és bonyodalmaikat is.

A szerző munkája, ill. a munkában tárgyalt kérdések gyakorlati és tudományos jelentőségének megfelelő érzékeltetése végett jelen ismertetés kereté-

¹⁹ Szász, 223. o.

ben — pars pro toto —, csak az akaratı autonómia kérdésével foglalkozunk behatóbban.

A problémák sűrűje a jogszabályválasztó jog mint fő elv alkalmazásával összefüggő kérdések körében bukkan elő. A fő elv alkalmazásával kapcsolatosan ui. az egyes népi demokratikus országok között lényeges eltérések vannak, sőt — mint a könyv megállapítja — „a legtöbb idevágó kérdésben az egyes országokon belül is mind a bírói gyakorlatban, mind az irodalomban bizonyos bizonytalanság és határozatlanság mutatkozik”.²⁰ A szerző logikus összefüggésben, számszerint 12 ilyen lényeges alkérdésre utal. Ezek legfontosabbika: a jogszabályválasztó jog, az akaratı autonómia *jogi természete*: hogy tudniillik az alkalmazandó jog kikötése ügyleti tartalom, azaz *anyagi jogi* kategória-e, vagy pedig önálló nemzetközi magánjogi *kapcsolóelv*.

A többi vitakérdés — a felsorolásokat itt most mellőzzük²¹ — eldöntése jórészt ennek a kérdésnek eldöntésétől függ.

Messze vezetne minden részletkérdésbe belemenni. A szerző gondolatmenetét, módszerét és állásfoglalását bemutatandó, ezúttal csak egy kérdésben írott fejtegetéseit foglaljuk rövid ismertetésünkbe. Ez a kérdés, hogy a jogszabályválasztó jog csak a diszpozitív szabályokra terjed-e ki, vagy a kógens szabályok területére is.

A fő különbség a kétféle elmélet, ill. állásfoglalás között a következőkben van. Ha a *jogszabályválasztó jog jogi természetét* kiterjesztően értelmezzük, azt kollíziós jellegűnek, azaz kollíziós jogi kapcsolóelvnek fogjuk fel, akkor a jogügyletet — eszerint az elmélet szerint — a tárgyi jog felhatalmazása szerint a maga egészében a kikötött jog uralma alá helyezzük, a jogügyletekre egyébként kógens hatályú belső anyagi jogi szabályok fennforgása ellenére is. Az akaratı autonómiát megszorítóan magyarázó elmélet szerint a jogszabályválasztó jog anyagi természetű és eszerint kikötött jogban csak jogügyleti tartalmat szabad látnunk; a felek az ügylet jogi hatásának részletes meghatározása helyett, rövidség okából utalnak egy meghatározott külföldi jogszabályra; ez persze csak diszpozitív szabályok tekintetében tehető, mert a kógens szabályok félretételéhez nem létezhet semmiféle jogosultság.

Mi már most a helyes álláspont? A szerző előbb vázolja a különböző idevonatkozó polgári elméleti konstrukciókat (hogy pl. az akaratı autonómia tág értelmezése tarthatatlan, mert illogikus, mert a jog előbb parancsol valamit, kógens erővel rendelkezik, utána meg felmentést ad parancsa alól stb.). Kritikai megállapításai után (miszerint logikailag mindegyik elmélet tartható) arra a helyes következtetésre jut, hogy a probléma a forma szintjén *prima facie* tételesjogi, törvényt magyarázati kérdés, a fórum kollíziós joga magyarázatának kérdése. Ha a tételes jog az akaratı autonómiát kollíziós kapcsolóelvnek deklarálja, ha egy adott állam nemzetközi magánjoga *totum et tota-*

²⁰ Szász, 224. o.

²¹ Szász, 224—225. o.

liter a felekre bízva, hogy helyezték jogügyletüket olyan jog uralma alá, amely nekik megfelel, akkor ez factum; akkor a jogalkotó saját maga ad felmentést — a külföldi elemet tartalmazó jogügyletek körében — a belső kógens jogszabályok alól. A jog végülis nem matematika, amelyben a pozitív és negatív értékek semlegesítik egymást, hanem magatartási szabályok összessége, amelyben a normák egy része ilyen, más része pedig amolyan természetű társadalmi viszonyokra vonatkozik.

A fő kérdés azonban nem a forma síkján van, hanem ott, hogy mi legyen a megfelelő nemzetközi magánjogi tételes normában? Mit indikál ehhez a szocialista országok szempontja?

Nos — mint a szerző plasztikusan érzékelteti — épp ebben eléggé heterogén a szocialista országok gyakorlata és irodalma. Szerinte, már mint a szerző szerint, a népi demokratikus országok viszonyainak az anyagi jogi elmélet felel meg jobban. „Mégis meg kell állapítani — írja —, hogy ezeknek az országoknak az irodalmában és bírói gyakorlatában mégis az utóbbi (a kollíziós jogi elmélet, — M. F.) látszik uralkodónak.”²² Szászty ezt Lunc professzor nagy tudományos tekintélyével hozza összefüggésbe (Lunc ui. a kollíziós elmélet felé hajlik), bár más helyen felsorol sok más — a kollíziós jogi elmélet mellett szóló — érvet is. Miután a szerző az anyagi jogi szemléletet tartja a szocialista államok érdekében állónak és maga is azt vallja, alább röviden ezzel kapcsolatos érvelését vázoljuk.

Érvelése részben a contrario jellegű. Kezdődik azzal, hogy — vulgo — miért nem jó a kollíziós jogi elmélet. Miután ennek alapján az ügylet anyagi érvényessége a kikötött jog szerint bírálendő el, a felek kezében van a választás, hogy mikor kívánják ügyletüket érvényesnek vagy érvénytelennek deklarálni, ami illogikusnak látszik, — mondja a szerző. (Ez persze a kollíziós jogi²² elmélet hívei által viszonylag könnyen védhető ellenvetés. Egyrészt maga a szerző is leszögezte a szóban forgó vitakérdéssel összefüggésben, hogy nem a logikai ellentmondásosság a fő szempont. Fentebb jeleztük, hogy a jogalkotónak jogában áll egyes kógens rendelkezései alól bizonyos általa meghatározott relációkban felmentést adni. Ami pedig az ellenvetés érdemére mondható: valamely jog szerint — nevezetesen a kikötött jog szerint — természetesen érvényesnek kell a jogügyletnek lennie. Olyan szerződő fél alig akad, aki tudatosan és eleve hozzájárul ahhoz, hogy szerződését a másik fél bármely pillanatban belátása szerint felborítsa, ill. joghatásait kikényszerítse.)

További (a contra és pro már mondottaktól nem független) a contrario érv az anyagi jogi elmélet amellett, hogy „nehéz megmagyarázni, ugyanaz az anyagi polgári jogi szabály, amely a belső jogban kógens természetű, egyszerre miért veszti el kógens jellegét, mihelyt a tényállásban valamely külföldi elem is vegyül”.²³

²² Szászty, 234. o.

²³ Szászty, 253. o.

A szerző fő érve azonban azt hiszem a következőkben van. Az alkalmazandó jog kikötésének kollíziós jogi értelmezése lehetővé teszi, hogy a gazdaságilag erősebb fél rákényszerítse a maga akaratát a gyengébb félre. A szerző attól tart, hogy ezen az úton szocialista-tőkés relációban mindig tőkés jogot kötnének, ill. kötnek ki, különösen, ha a szocialista export ügyletről van szó. (Ez persze ténykérdés. Ha a szocialista külkereskedelem az esetek jelentős részében egyelőre még gyakran a gyengébb fél pozíciójába szorul, akkor persze a szocialista jogi álláspontnak segítségére kell sietnie. Ha a tényhelyzet, a gazdasági-társadalmi valóság változik, sor kerülhet a jogi eszközök átrendezésére is. Igaza van a szerzőnek: ha a *lex pro voluntate* tágabb értelmezésének ezek a negatívumai másképp el nem háríthatók, vagy valamiképp másutt — a szerző által ugyancsak felsorolt előnyök által — meg nem térülnek, a szocialista nemzetközi magánjognak nem lehet más választása, mint az anyagi jogi elmélet.)

„A kollíziós jogi elmélet — írja továbbá Szászy — a gazdasági liberalizmus és a filozófiai individualizmus eszmekörén alapszik, ami a szocialista jogfelfogással ellentétben áll.”²⁴ Ennek a megállapításnak az egyszerű rögzítése után a szerző az ÁSZF példájával zárja érvelését (amihez később még a cseh-szlovák és lengyel törvényi szabályok önmagukban ellentmondásos rendelkezéseinek megemlítése kapcsolódik). Az ÁSZF — tény — az anyagi jogi elmélet megoldását tükrözi, ami alkalmas annak dokumentálására, hogy a szocialista jog az anyagi jogi elméletet látja a maga érdekében állónak. Ismeretes, hogy az ÁSZF nem engedi meg a felek szabad jogszabálykikötését, hanem az eladó jogának alkalmazását rendeli (természetesen a kógens szabályokig bezárólag).

5. Mint Szászy István gondolatmenetének fenti ismertetéséből kivehető, e sorok írója, a jogszabályválasztó jogra nézve a szerzőtől eltérő nézetten van. Úgy gondolom, minden tudományos munkát illetően a szerző iránt a szakmai olvasó a legtudományosabb tiszteletet azzal adja meg, ha nem csak jelzi, hanem ki is fejti esetleges eltérő nézeteinek motívumait. Legyen szabad ezért helyénvalónak tekinteni, hogy *alább röviden bemutatjuk, hogy a kérdésnek — a felek jogszabályválasztó jogának — milyen más megoldása is lehetséges és tűnik számunkra helyesebbnek.*

Először is hangsúlyozni szeretnénk, hogy a jogszabályválasztás, a felek által alkalmazott jogkikötés a magyar, de általában a szocialista külkereskedelmi gyakorlatban nagyon gyakori. Ezért fontos gyakorlati intézményről van szó. Éppen ezért feltűnő, hogy van a magyar irodalomban is olyan szerző, aki eléggé osztja azokat a nézeteket, miszerint a jogkikötésnek kevés gyakorlati jelentősége van; idézi Frankenstein: „Mutassák meg nekem egyszer azt a kereskedőt, aki jogi tanácsadás nélkül az ügyletkötésnél gondol arra, hogy az

²⁴ Szászy, 233. o.

ügylet lebonyolítására melyik jog irányadó. Ilyent nem fognak találni. Merem állítani, hogy a nemzetközi magánjogban az autonómia tana szürke elmélet.²⁵ Ebben a felfogásban két ellentmondás is van. Az egyik a valósággal való ellentmondás. Aki ui. áttekinti a nemzetközi magánjogi jogforrásokat, valamint — és ez még fontosabb — a szocialista külkereskedelem során kötött vételi vagy más ügyleteket, tapasztalni fogja, hogy — mint előbb utaltunk rá — nagyon sok az olyan szerződés, amelyben a jogkikötés szerepel. A másik a múltnak a jelennel való ellentmondása. Nevezetesen: amennyire régen az volt az általános, hogy a kereskedő minden jogi és egyéb adminisztratív apparátus nélkül, tényleg mint kereskedő, azaz személyesen jelent meg a piacon, annyira általános ma az, hogy a külkereskedelem nagy cégek kezében van, amelyek óriási adminisztratív apparátussal dolgoznak és minden komoly lépésüket kellő jogi előkészítésben és biztonsággal teszik meg. Summa summarum: az autonómia tana nagyon élő intézmény, egy darab az élet zöld fájából.

Az autonómia tanának történeti kialakulását, mai kurrens *elméleteit* most nem tudjuk nyomon követni. Ennek feltétlen szükségessége alól az irodalom alighanem felmentést is ad.²⁶ Röviden csak két kérdésre utalunk.

Az egyik kézenfekvő, hogy a jogszabályválasztó jogot nem szabad úgy felfogni, mintha a felek abszolút kötetlenül tennének ügyletükkel azt, amit éppen akarnak, mintha valamiféle jogi vákuumban léteznének.²⁷ Az állam, a jogalkotó távról sem ilyen közömbös az érdekkörébe tartozó gazdasági viszonyokat illetően. Mielőtt a felek választottak volna, már vonatkozott rájuk valamiféle törvény, mégpedig éppen az, amely a jogválasztást megengedte. Választani is csak bizonyos korlátok között választhatnak; hazájuk és a forum joga által meghatározott korlátok között. Ha tehát autonómiáról beszélünk, azt nem szabad valamiféle abszolút kötetlenségnek tekinteni.

A másik: A régebbi szocialista irodalomban,²⁸ de az újabban is²⁹ olvasni lehet olyan általános kitételeket, miszerint az autonómia tana a monopolkapitalizmus terméke, a monopolkapitalizmus jogi eszköze a külkereskedelemben; ezzel kényszerítik rá a nagy tőkés monopóliumok akarataikat a gyengébb,

²⁵ L. *Réczei László, Nemzetközi magánjog*. 3. kiadás. Tankönyvkiadó, Bp. 1961. 391. o. (Továbbiakban *Réczei*). 205. o.

²⁶ A magyar irodalomban I. *Réczei* összegező értékelését (196. és kk. o.), Szászzy rövid szemlét a tételes jogra (218. és kk. o.), a polgári irodalomban *Schnitzer* munkájának (*A. F. Schnitzer, Handbuch des Internationalen Privatrechts*. Bd. I—II. 3. Aufl. Verlag für Recht und Gesellschaft AG, Basel, 1957. (I), XXIII. — 494, 1958. (II), XV — 495—1072. o.) „Der Parteiwillen” (II. köt. 627. és kk. o.), *Batiffol* könyvének (*H. Batiffol, Traité Élémentaire de Droit International privé*. II. me éd. Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, Paris, 1955. 919 o.) „Détermination de la loi d'autonomie” (635 és kk.), valamint *Dacey* „Contracts: General Rule” c. fejezetét (*Dacey's Conflict of Laws*. Seventh Edition. Stevens and Sons Limited, London, 1958. CXXIV—1180 o., 717. és kk. o.).

²⁷ L. *Réczei* idevonatkozó meggyőző fejtegetéseit (203—204. o.).

²⁸ L. *A. L. Lunc, Nemzetközi magánjog*. Tankönyvkiadó, Bp. 1951. 220 o., 126—128. o., *Réczei*, 129., 203. o.

²⁹ *Szászy*, 233. o.

esetenként szocialista vállalatokra. Mint látjuk, egyes szerzők ezért a lehetőleg minél kisebb területre kívánják szorítani a jogkikötés körét. Messze vezetne ebben a kérdésben elmélyedni. Annyit azonban mindenesetre meg lehet állapítani, hogy a dolog sokkal bonyolultabb, semhogy az általánosságokban mozogva helyes eredményre lehetne jutni.

A harmadik: A főkérdés mindenekelőtt az, hogy az autonómia tana mind az irodalomban, mind a tételes jogban mélyen gyökeret vert, létezik.

Ami a *kapitalista* államok nemzetközi magánjogát illeti, az elméleti konstrukciók szerteágazó és sokféle variációja mellett³¹ a tételes jog — néhány fontosabb jogforrásra utalva — a következő megfogalmazásokat nyújtja.

A Bustamante kódex szerint a szerződésnek a jogválasztásra nézve is törvényereje van és az abban foglaltak szerint kell eljárni.³² Hasonlóan rendelkezik a Francia Nemzetközi Magánjogi Tervezet is.³³ Az olasz Codice civile és az Osztrák Kódex Tervezet azt mondja, hogy a törvénybe felvett diszpozitív rendelkezéseket kötelmi ügyleteknél minden esetben csak a felek eltérő akaratának hiányában szabad alkalmazni; sőt az Osztrák Tervezet még tovább megy, amennyiben a választást szinte abszolútizálja mondván, ha nincs is a szerződésben jogkikötés, a felek hallgatólagos választását kell feltételezni a tervezetben adott szempontok szerint.³⁴ Általában egyébként a jogkikötésnek legalább hallgatólagosan szerepelnie kell a szerződésben.³⁵ A vonatkozó Hágai Egyezmény is teljes autonómiát deklarál, mindössze azzal a korláttal, hogy a jogválasztásra vonatkozó feltételeket a választott jog határozza meg.³⁶ Dicey tétele a következő: „A szerződés jogán azt a jogot kell érteni, amelynek a

³¹ L. *Réczei*-nek a 26. sz. jegyzetben hivatkozott összegezését, valamint a megadott polgári munkák ott megjelölt részeit.

³² *Código Bustamante*. Code de Droit international privé du 20 février 1928 (La Havane), továbbiakban: *Bustamante*, 166., 185. A szerződésnek törvényerőt klasszikus és polgári értelemben tudvalegőleg először a Code Napoleon 1134. § tulajdonított.

³³ *Projet de loi au Droit international privé élaboré par la Commission de reforme du Code civil, 1949—1950*, 57. art. 1. bek. Közli N. A. *Makarov* [Recueil de textes concernant le droit international privé — Quellen des Internationalen Privatrechts. Bilinguisch. Herausgegeben von Max—Planck Institut für Ausländisches und Internationales Privatrecht. Walter de Gruyter Co. Berlin — J. C. B. Mohr, Tübingen; Bd. I. Gesetzestexte, 1953. XXXVI — Texte von 62 Staaten und Anhang. in Englisch (61. o.), Register bilinguistisch (96. o.), Bd. III. Texte der Staatsvertäge, 1960. LIV—1079. o.], I. köt. 18. tétel, 13. és kk. o.

³⁴ *Codice civile*, 25., *Osztrák Nemzetközi Magánjogi Törvénytervezet*, 7., 13. §. (közli *Makarov* — I. 33. jegyzet — I. 40. rész, 29a—46. o.).

³⁵ *Bustamante*, 185., *Hágai Nemzetközi Magánjogi Egyezmény*, I. rész, 2. art. (közli: Unidroit, Institut International pour l'Unification du Droit Privé. L'Unification du Droit — Aperçu général des travaux pour l'unification du droit privé — Projets et Conventions, 1947—1952. Troisième vol. de la série. Roma, Éditions „Unidroit”, 1954. 783. o., 670—689. o.), fent hivatkozott *Francia tervezet*, 57. art. 2. bek. (kifejezett és nem implicit jogkikötést kíván). *Szászy István, Magyar nemzetközi magánjog. Törvénytervezet és indoklás*. Egyetemi nyomda, Bp. 1948. 174. o., *Törvénytervezet*, 20. § stb.

³⁶ „La vente est régie par la loi interne du pays désigné par les parties contractantes. — Cette désignation doit faire l'objet d'une clause expresse, au résultat indubitablement des dispositions du contrat. — Les conditions, relatives au consentement des parties quant a loi déclarée applicable, sont déterminées par cette loi” (*Hágai Nemzetközi Magánjogi Egyezmény*, I. rész 2. art. 1—3. bek.).

felek a szerződést kifejezetten avagy „fair” feltételezéssel alá akarták vetni”.³⁷ A régi lengyel nemzetközi magánjogi törvény megengedi ugyan a választást, de előírja, hogy a felek vagylagosan milyen jogot választhatnak (így az állampolgárság, a lakhely, a szerződéskötés, a teljesítés, a dolog fekvési helyének jogát).³⁸ A kivételeket most nem említve az egyes törvényi rendelkezések a választott jognak a jogkikötés feltételeire vonatkozó korlátjai és a fent jelezett lengyel megoldás mellett még olyan korlátokat ismernek, mint az *ordre publique*, belső törvény tilalma stb.

Ami a *szocialista* államok tételesjogi álláspontját illeti, a következőket lehet mondani. A szovjet polgári jogi alapelvek a jogkikötés belső tartalmának, közelebbi tartalmának, korlátainak megjelölése nélkül, az autonómiát fenntartás nélkül elismerik: „A feleknek a külkereskedelmi ügyletekből folyó jogait és kötelezettségeit az ügyletkötés helye szerinti törvény határozza meg, amennyiben a felek nem egyeztek meg másban.”³⁹ Ez lényegileg az eddigi gyakorlat, ill. rész-szabályokban megnyilatkozó jogalkotói nézet törvényi szintű általánosítása.⁴⁰ Az új csehszlovák törvény szerint „a szerződés résztvevői megválaszthatják azt a jogot, amelynek kölcsönös vagyoni viszonyaikat alá fogják rendelni”.⁴¹

A Lengyel Tervezet már korlátozza a jogszabályválasztást mondván, hogy a felek csak olyan jogot választhatnak, amellyel a jogviszonyuk valamiképp kapcsolatban van.⁴² Mint jeleztük, taxációs megoldásban ugyanezen az úton jár a régi lengyel törvény is.⁴³ De korlátozottabb formában jelentkezett az autonó-

³⁷ Dicey (I. 26. jegyzet), Rule 148 („... The term 'proper law of a contract' means the law, or laws, by which the parties intended, or may fairly be presumed to have intended, the contract to be governed; or other words, the law or laws to which the parties intended or may fairly be presumed to have intended to submit themselves”).

³⁸ 1962. évi Lengyel Nemzetközi Magánjogi Törvény, I. art. 7. §

³⁹ A Szovjetunió polgári törvényhozásának alapjairól szóló 1961. évi dec. 8-i törvény, továbbiakban: *Szovjet alapelvek*, 126. §

⁴⁰ A jogválasztást már a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsainak *külkereskedelem átszervezésére vonatkozó 1935. évi június 27-én kelt rendelete* (A Szovjetunió Törvénytára, 1935. 44. sz. 367. o.) is lehetővé tette; erre utalással mondja Lunc, hogy „a külkereskedelmi egyesületek által kötött külkereskedelmi ügyletek tekintetében, az akarati autonómia a törvények és a joghatóság megválasztására nálunk feltétlenül el van ismervé, feltéve, hogy a külföldi jog kikötése nem sérti a szovjet jog valamely tiltó szabályát”; ez vált általánossá a *szovjet döntőbizottsági gyakorlatban* is (Lunc, I. m. 136., 139. és kk. o.); de eszerint alakultak a *Szovjetunió egyes kereskedelmi szerződésai* is (így az 1927. évi svéd—szovjet egyezmény a Szovjetunió Stokholmi kereskedelmi képviselőtől, 5. art.; az 1935. évi ideiglenes Kereskedelmi Egyezmény a Belga—Luxemburgi Gazdasági Unió és a Szovjetunió között, 13. art., az 1947. évi szovjet—román, 5. art., az 1947. évi szovjet—magyar, 5. art., az 1947. évi szovjet—csehszlovák, 4. art., valamint az 1955. évi szovjet—osztrák Kereskedelmi Egyezmény, 4. art., *Makarov II.* 309, 312., 316—318., 321. tétel).

⁴¹ Csehszlovákia 1963. évi 97. törvénye a nemzetközi magánjogról és eljárási jogról (továbbiakban: *Csehszlovák Törvény*), 9. § I. bek.

⁴² *Lengyelország Nemzetközi Magánjogi Törvényének tervezete*, 12. art. (Nowe Prawo, 1961. 11. sz. 1414—1420. o.); Az irodalmi állásfoglalások ezt jórészt nem helyeslik és egyedül a választás ésszerűségét és racionális voltát látják kívánatos korlátnak. L. pl. J. *Jakubowski, Kodifikations-arbeiten auf dem Gebiete des IPR in der VR Polen.* A Jogtudományi Közlöny számára közlés céljára átadott német nyelvű tanulmány; kézirat 20 o., 7. o.

⁴³ 1926. évi Lengyel Nemzetközi Magánjogi Törvény, 7. art.

mia tana a régi csehszlovák magánjogi kódexben is.⁴⁴ A többi népi demokratikus országban általános hatályú törvény a felek jogszabályválasztó jogáról nincs, de azt a gyakorlat és az irodalom általában elfogadta.⁴⁵ A magyar gyakorlatra nézve, egyrészt a tényleges gyakorlat alapján (amely nap mint nap produkálja a jogszabályválasztó jog kötetlen szabadsága alapján kötött külkereskedelmi szerződések tömegét), másrészt a jogszabályválasztást a helyzettől függően (tehát bármikor) megengedő legújabb jogszabályi rendelkezés alapján,⁴⁶ a széles értelemben vett autonómia általánossá válását lehet konstatálni.

Mint látható, a régebbi tételesjogi források egy része, főleg azonban az irodalom bizonyos nem akarva akarással, ill. kényszerű akarással hajlik csak az autonómia felé.⁴⁷ A legújabb törvényhozás, a mindennapi külkereskedelmi gyakorlat és számos szerző⁴⁸ (a jelen sorok írója is) azonban a tényekkel való számolás alapján az autonómia elvét a lehetséges teljességében kívánja funkcionáltatni.

Az autonómia tanával kapcsolatos magyar irodalomban — amely természetesen általában tükrözi a szocialista országok íróinak állásfoglalását — az autonómia szélesebb hatályú elismerése ellen, ill. korlátozása mellett a következő két főbb állásfoglalás ismeretes:

Az egyik: az autonómiát ismerjük el, de annak csak korlátozott változatát; azaz úgy, hogy a jogalkotó maga jelölje meg azokat az elemeket, szempontokat, amelyek szerint a jogkikötés eszközölhető, azokat a határokat, amelyeket túllépni nem lehet.⁴⁹

A másik: az autonómiát csak a diszpozitív kötelmi jogi normák területén szabad elismerni; a jogkikötés nem kollíziós, hanem anyagi jogi természetű, semmi más mint diszpozitív jogi normák keretében a kívánt joghatások brevitatibus causa megjelöléssel. Mint látható, ez Szászy — fent már részletezett — állásfoglalása.⁵⁰

Mindkettőnek indokai között szerepel, hogy az ellenkező álláspont a gazdasági túlsúlyban levő félnek, adott viszonyaink között külkereskedelmünk terhére a kapitalista mammut cégeknek kedvez, mert a korlátlan szabadság útján természetesen az ő akarata és érdekük érvényesül. A törvényes megszorítás nekik hátrányos, a korlátlan akaratszabadsággal nem fér össze. Ez lenne a magyarázata annak, hogy — mint pl. Szászy mondja — a népi demokratikus ország részéről kerülnek a jogkikötést, mert az tőkés jog lenne. — Által-

⁴⁴ 1948. évi Csehszlovák Nemzetközi Magánjogi Törvény, 9. §

⁴⁵ L. erre nézve Szászy beható feldolgozását, 234. és kk. o.

⁴⁶ A külkereskedelmi miniszter 1963. évi 21. sz. utasítása a képviselői szerződésekről, 9. §

., 12. §.

⁴⁷ L. Szászy (233. o.), Réczei (199., 203. o.) és Lunc (126—128. o.) már hivatkozott megállapításait.

⁴⁸ Ilyen — mint láttuk — a Szovjet alapelvek (126. §), a Csehszlovák törvény (9. §), az irodalomban Jajubowski (7. o.) állásfoglalása.

⁴⁹ Réczei, 203. o.

⁵⁰ Szászy, 231. és kk. o.

lában felhozott ellenvetés továbbá, hogy a kollíziós jogi elmélet (már mint az autonómia tág értelmezése) a gazdasági liberalizmus és a filozófiai individualizmus eszmekörén alapszik, ami a szociális jogfelfogással ellentétben áll. — A monopol-kapitalizmus szülte kategóriáról van szó, egyike azoknak a kaucsuk-kategóriáknak, amellyel a tőkés osztály minden téren szabad kezét akar magának biztosítani, szól a további ellenérv. — Többször hangoztatott argumentum az is, hogy az autonómiának a kogens belső normák elleni megengedése önellentmondás, logikai hiba volna a jogalkotó részéről; mégpedig azért, mert az nem lehet, hogy a jogalkotó egyszer kötelezően előír valamit, azután pedig mégis megengedje e parancsának félretételét. Ez azt is jelentené, hogy a felek önkényesen azt tesznek ügylettükkel, amit akarnak, — És végül az utolsó érv: az ÁSZF általában nem enged meg jogszabályválasztást, hanem maga határozza meg az alkalmazandó jogot, a diszpozitív rendelkezések tekintetében viszont brevitas causa lehetséges a jogválasztás.⁵¹

Ezekre az ellenvetésekre — azon a kézenfekvő tényen túlmenően, hogy a tág értelemben vett, a korlátlan autonómia a legújabb szocialista jogalkotásokban és a külkereskedelmi szerződések gyakorlatában (az ÁSZF világtól eltekintve, amely egészen más terület⁵²) nem hogy kevésbé jelentős, hanem éppen séggel kibontakozik — a következőket lehet mondani.

Az igaz, hogy a korlátlan autonómia kaucsuk-kategória — bár mégsem az, hiszen nincs korlátja —, hogy az autonómia tanát a kapitalista jogtudomány a XX. századi kapitalizmus igényeihez idomította, annak javára kihasználja; az is igaz lehet, hogy a gazdasági liberalizmus és a filozófiai individualizmus szülötte; sőt az is, hogy felszínesen a jogalkotó logikai tévedésének látszik. Az a tény azonban, hogy valamely intézmény a liberalizmus korában és jegyében keletkezett, hogy azt a burzsoázia a maga javára igyekszik kihasználni, önmagában még nem jelenti azt, hogy nem használható fel hasznosan a szocialista gazdaság javára. Számos jogintézményre elmondható ez, a szocialista jog mégsem vetette el.

Miről van szó érdemben?

Ami a logikai hibát illeti, — ez nem számottevő érv. Ellenérveinket már fent — Szász István gondolatmenetének bemutatásánál — kifejtettük. Ami pedig az érvelés gazdasági magját illeti, hogy ti. az autonómia szabad felfogása révén a gazdaságilag erősebb fél rákényszeríti a maga akaratát a gyengébb félre, és ez az esetek egy jó részében a szocialista külkereskedelem, ill. a szo-

⁵¹ Szász, 231. és kk., *Lunc*, 126—128., *Réczei*, 203. o.

⁵² Az ÁSZF mindenek előtt azért zárja ki a jogválasztást, mert anyagi normák útján rendezi a külkereskedelmi polgári jogi forgalmat, annak egészét; a kivételes jellegű 74. §, amely a nem szabályozott kérdésekre az eladó jogát rendeli alkalmazni, egyrészt valóban kivételes jellegű, másrészt az érintett jogrendszerek főbb vonásokban azonos, ill. hasonló jellege miatt nem jelent lényeges gyakorlati eltérést egy feltételezett jogválasztó jog lehetséges eredményeihez képest, ha az ésszerűséget és racionális jelleget a jogkikötéstől mindenképp megkívánjuk. És ami még döntő: az ÁSZF szocialista országok szervezett árukapcsolataira vonatkozik, a most keresendő kollíziós norma pedig a kapitalista-szocialista, tehát kevésbé szervezett árukapcsolatokra keres kollíziós jogi kereteket.

cialista külkereskedelmi vállalatok, a következőket lehet mondani. Ez először is csak részben igaz; az esetek egy jó részében — mivel szocialista viszonyok között egy termelési ág külkereskedelmét többnyire egy nagy vállalat „monopolizálja” — a szocialista fél gazdaságilag erősebb, mint tőkés partnere. Azonkívül: holnap a helyzet még jobb lehet, a szocialista külkereskedelem általában is a tőkés fél fölé kerekedhet, az előbbi állítás tehát holnap talán már egyáltalán nem lesz igaz. De addig is: jogi eszközzel gazdasági fölényrel szemben harcolni nem más, mint üres illúziókba való kapaszkodás; már pedig az szóban forgó anti-autonómia érvelés hallgatólag valami ilyesmit tesz, amikor azt mondja, hogy az autonómiát azért kell korlátozni, mert ennek felhasználásával a gazdaságilag erősebb fél erősebb lesz nálunk. Ha valamely kapitalista vállalattal való kereskedés nekünk az adott helyzetben és vonatkozásban jó, beleértve a két fél által „szabadon” megválasztott harmadik (mondjuk kapitalista) jogot, akkor az autonómia ilyentén alkalmazása is része ennek a jónak; általában: ha az autonómia szabadsága az egyik feltétele a szocialista népgazdaság javára szükséges és kívánatos kapitalista viszonylatú külkereskedelemnek, akkor ez az intézmény végül is nekünk is jó. Ennek nem mond ellent, hogy egy még jobb intézmény nem volna előnyösebb, de ez sok mindenre elmondható (pl. arra, hogy jobb volna, ha nem X, hanem X/2 áron kapnánk darabját Y gépnek). Továbbá: ha megszorítjuk, ha korlátozzuk az autonómiát, és azt mondjuk, a választás nem lehet független az ügyletnek valamelyik elemétől, akkor mit csináltunk? Ha abból indulunk ki, hogy ettől még nem lett gazdaságilag gyengébb a kapitalista fél, sőt kívánsága, hogy ne szocialista jogot alkalmazzanak, sem változott, és ebből alighanem nyugodtan ki lehet indulni, akkor éppen arra az eredményre jutunk, amit ennek az érvek a szerzői a leginkább szerettek volna elkerülni; arra nevezetesen, hogy a kapitalista fél országának jogát fogják kikötni, nemcsak egyszer-egyszer, hanem mindig; ezáltal pedig az eddiginél is erősebbé tettük üzleti ellenfelünket.

Mi az, ami a korlátlan autonómiát létében ma fenntartja és igazolja? Nézetünk szerint a következők:

Először (a sorrend nem az indokok rangsora): a századforduló óta megindult specializáció, a második világháború után hallatlan mértékben kibontakozott nemzetközi kereskedelem, ennek belső specializációja, nemzetközi standard követelmények egyes ágazatokban, ennek garantálására alakult különböző központok, kereskedelmi kamarák, — mindezek ma sok vonatkozásban kialakították azt a gyakorlatot, hogy X meghatározott termékre vonatkozóan Y meghatározott ország vagy Y meghatározott választott bíróság joghatóságát és székhelyének jogát ismerik el irányadónak arra az esetre, ha a felek között vita támad, Y ország anyagi joga helyett gyakran az INCOTERMS, vagy valamely általánosan elismert szállítási feltételek szerepelnek;⁵³ Y ország

⁵³ Az INCOTERMS általában ismeretes; a szállítási feltételeket illetően mindenekelőtt az ENSZ Európai Gazdasági Bizottság által kidolgozott feltételekre gondolunk [ilyenek az 1958

joghatósága és joga, ill. Y szabálygyűjtemény így nemzetközi standarddá válik, és akik X árura nézve kereskedni akarnak, általában ezt „választják” esetleges vitájuk jogává, a választás eléggé illuzórikus, hiszen választásról a szó szoros értelmében az adott helyzetben szinte nincs is szó. Ez a választás persze jogilag nem kötelező. Gyakorlatilag azonban mégis ez fog történni. A jogalkotó részéről mégis korlátlan autonómiáról van szó; minden jog választását meg kell engednie; egyrészt az esetek egy jó részében több standard is lehet, és a feleknek ezeket sem kell feltétlenül elfogadniok; másrészt a jogalkotó nem tudhatja előre, hogy a szóban forgó nemzetközi standard jog Y vagy Z joga lesz-e, pláne nem azt, hogy ez egybeesik-e a konkrét ügylet valamelyik elemével. Egyszóval: ha az állam meg akarja teremteni a sikeres külkereskedelem minden feltételét, akkor ügyelnie kell arra, hogy vállalatait a nemzetközi porondon ne terhelje olyan jogi hátrányokkal, kötöttségekkel, amilyenek a partnereket nem terhelik, akkor meg kell adnia vállalatai számára azt a jogkört, hogy hátran játszassák a nemzetközileg elfogadott játékszabályok szerint.

A második indok: A képviseleti szerződésekről szóló 1963. évi magyar jogszabály egyrésztől ajánló jelleggel előírja, hogy a szerződésre magyar jogot kössenek ki a külkereskedelmi vállalatok, másrésztől még a kötelező rendelkezésekről is azt mondja, hogy azoktól a vállalat — ha ezt az áru természete és a képviselő országában érvényes kötelező szabályok szükségessé teszik — eltérhet.⁵⁴ Másszóval: a külkereskedelemhez fűződő nagy érdekek minél hathatósabb szolgálata végett a jogalkotó igyekszik a külkereskedelmi vállalatnak a jogok lehető teljességét biztosítani, hogy a világpiacon adott esetben a pontosan nem ismerhető jogi előnyök útján megőrizhető százasok árán ne az egész üzletet, ne ezreket veszítsünk el. A külkereskedelmi monopóliumot kezében tartó állam nem tudhatja, hogy vállalataival a világ mely részén milyen jogi feltételek mellett lépnek gazdasági kapcsolatba más országok cégei; nem ismerheti a lex obligationisre vonatkozó állásfoglalásokat sem, hogy az ezzel kapcsolatos nehézségeket elhárítsa, e tekintetben szabad kezét ad vállalatának.

Conditions Générales pour la vente internationale des agrumes, amelynek 14. pontja vita esetére választott bíróságra bízta, hogy a feltételek alapján, hozzon döntést az ügyben; az 1957. évi Conditions Générales pour la Fourniture et le Montage des Matériels d'équipement a l'Importation et a l'Exportation, amelynek 28. pontja rendelkezik a mégis előforduló jogkérdésről és annak eldöntését a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara döntőbizottságára, jogként pedig kikötött jogot vagy a szerelő jogát jelöli meg; az előző szerinti megoldást tartalmaz 15. pont alatt az 1958. évi Conditions Générales pour l'Exportation et l'Importation de Combustibles Solides, amelynek bevezető rendelkezései között — „Bordereau relatif aux conditions . . .” A. pontban olvasható e feltételek funkciója is: „Les presentes conditions générales sont appliquées si les deux parties s'y réfèrent et sous réserve des modifications que les parties pourraient leur apporter par un accord exprès constaté par écrit”; a jelzett szállítási feltételeket az ENSZ a megjelölt címmel, sokszorosítva 58. II. E/Min. 12., 1957. II. E/Min. 3., ill. 59. II. E/Min. 1. Numero de vente — eladási szám — alatt hozta forgalomba].

⁵⁴ L. a képviseleti szerződésekről szóló jogszabályt (a külkereskedelmi miniszter 1963. évi 21. sz. utasítása): 9. § r. pont, 12. §.

A *harmadik* indok: A szocialista jogalkotó ma már abból indul ki, hogy a nemzetközi gazdasági versenyben lehetőleg keresni kell a mindkét fél számára — elvi koncesszió nélküli — megoldásokat, kompromisszumokat. Ezek egyike az a gyakorlat, hogy nagy szocialista és kapitalista vállalatok külkereskedelmi szerződéseik kötelmi jogi hatásait valamely, az ügyben nem szereplő ország jogának hatálya alá rendelik. Olyan ország joga alá, amelyet mindkét fél ismer, amellyel egyik fél joga sem azonos. A jogi erőviszonyok így kiegyensúlyozódnak; mindkét fél számára igazságosabb helyzet teremthető, mintha vagy az egyik, vagy a másik fél jogát kellene az egyiknek, ill. a másiknak elfogadnia. Az sem közömbös, hogy ilyen esetekben többnyire a semleges Ausztria és Svájc anyagi jogát és joghatóságát szokták kikötni; ez még akkor sem közömbös, ha polgári jogi semlegességről általában nem is lehet beszélni.

Persze lehetséges, hogy a szocialista jogalkotónak ez a hozzáállása esetenként túlzott nagyvonalúságot, egyes nagy kapitalista vállalatok saját jogának az ügyletre való elismerését jelenti. Ezen azonban a kölcsönös gazdasági kapcsolatok fenntartása és igenlése nem múlhat; ezek gazdasági és politikai értékei sokkal nagyobbak annál, semhogy bizonyos hátrányosabb ügyleti jogi pozíciókért (amiknek jelentőségét nem szabad túlbecsülni) feladhatók lennének. Különben is az a tényhelyzet, amelyben a gazdaságilag erősebb fél viszi keresztül a maga jogának érvényesítését, bármikor megfordulhat és a jövőben a szocialista fél érezheti magát hasonló helyzetben.

A *negyedik* ok: A szocialista jogalkotó is alkalmazkodik a nemzetközi forgalom elfogadható játékszabályaihoz, ha azok nem sértik alapvető érdekeit és jogintézményeit. Az utóbbit a korlátlan autonómiáról elmondani nyilván nem lehet; azt azonban igen, hogy a kötelmi jog körében ma általánosan kibontakozó elv. Az autonómiát az ésszerűség korlátai között — mint fentebb láttuk — ma szinte általában elismerik.

Összefoglalva: a szocialista jogszemlélet talajáról alighanem nem lehet elvitatni egy olyan tételnek a helyességét, amely általános jelleggel kimondja, hogy *a felek az ésszerűség határai között megválaszthatják azt a jogot, amelyet ügyletükre vonatkozóan — vita esetére — irányadónak tartanak.*

Természetesen, mint utaltunk is rá, az autonómia alkalmazásának is vannak ésszerű és ennek megfelelően jogszerű, azaz — esetenként tételes jogilag megfogalmazott, ill. a gyakorlatban kialakult — korlátai. Ilyen pl. a közrend, valamely relációban belső törvény tilalma stb.

Szinte taxatívén felsorolható skálája ismeretes továbbá azoknak a jelenségeknek, amelyekre a felek autonómiája eleve nem terjed ki, pl. a nem kötelmi viszonyokra, az ingatlan ügyletekre és így tovább. Mindezeket azonban most már nem részletezzük. Amit mondani akartunk: nézetünk szerint az autonómia, a jogválasztó jog elvének fokozottabb érvényesítése, ill. érvényesülése a szocialista jogszemlélet alapján védhető és elvileg és tudományosan megalapozható.

III.

Szászy István munkáját a fenti ismertetés nem tudta és nem is akarja egészében átfogni. Egy recenzióban, bármennyire is törekszik az a tárgyalt munka minél teljesebb ismertetésére, értékelésére, a szerző egész mondanivalóját, minden gondolatát közvetíteni sehoggy sem lehet. Különösen áll ez Szászy István eléggé nem értékelhető most tárgyalt — kiadói és nyomdai kiállításban is elismerésre méltó — könyve esetében. A munka imponálóan nagy joganyagot dolgoz fel, jelentős kézikönyv lesz a gyakorlat számára, itthon és külföldön egyaránt. Elvi-elméleti fejtegetéseiben — amelyekből több többlett volna — helyenkint meggyőzően fogalmazza meg az új nézetek jelentkezését (pl. a nemzetközi magánjog tárgyának szélesebb értelmezése), helyenként vitára sarkall (pl. a jogszabály választó jog értelmezése körében). Mindenképp: a könyv jelentős nyereség és komoly hozzájárulás a szocialista nemzetközi magánjog elméleti és gyakorlati problémáinak tisztázásához, értékes nyeresége jogtudományunknak. Az angol nyelvű kiadás útján a munka — egyéb gyümölcsei mellett — hozzájárul majd a magyar jogtudomány külföldi jó hírének öregbítéséhez is.